

LIETUVOS IR UKRAINOS BAUDŽIAMŪJŲ JUSTICIJŲ IŠBANDYMŲ ISTORINĖS PARALELĖS

NIDA GRUNSKIENĖ

Lietuvos Respublikos generalinė prokurorė
El. paštas Nida.Grunskienė@prokuratūros.lt

Nuo pat pirmųjų atkurtos nepriklausomos valstybės, kartu – ir visos teisingumo sistemos kūrimosi, dienų Lietuvai kilo iššūkis pradėti formuoti tarptautinės baudžiamosios teisės ryšį su nacionaline teise ir teisės viršenybės principu grindžiamą praktiką. Kelią, kurį Lietuvos teisės mokslas bei visa šios srities teoretikų ir praktikų bendruomenė drauge įveikė per šiek tiek daugiau nei 30 metų, ir per tą laiką įvykusius pokyčius iliustruoja keli ypatingi ikiteisminiai tyrimai, tapę mūsų valstybės istorija ir pilietinės brandos liudijimu.

Prieš aptariant šiuos tyrimus, dera bent trumpai prisiminti ir įvykius, suformavusius nepriklausomos Lietuvos prokuratūros vertybinį pagrindą.

PRIESAIKA ŠIRDIMI

1990-ųjų kovo 30 d. rytą į prokuratūros pastatą Vilniuje ryžtingai įžengė iš Maskvos atvykusi SSRS generalinio prokuroro pavaduotojo vadovaujama delegacija. Šių nelauktų pasiuntinių tikslas buvo sukelti Lietuvos prokurorams kuo didesnę abejonę Lietuvos nepriklausomybe, baimę dėl savęs ir artimųjų, pasirinkus mūsų valstybės savarankiškumą, ir visais įmanomais būdais pademonstruoti sovietijos galią.

Pradėjusios byrėti SSRS viršūnės tikėjosi, kad palenkę į savo pusę nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos prokurorus jie visgi sugebės išsaugoti Lietuvoje ir okupacinę valdžią. Tikėjosi, kad nesunkiai tai pasieks paskelbę Vilniuje susirinkusiems prokurorams apie kovo 22 d. Lietuvos Respublikos prokuroru paskirto Artūro Paulausko atleidimą iš pareigų, apie visų jo rangų ir laipsnių „atėmimą“, bei pristatę profesinei bendruomenei naują, Maskvos palaimintą, „vadą“.

Nepavyko.

Žinoma, visi dalyvaujantys puikiai suprato, kaip brangiai gali kainuoti tiek toje sa-
lėje ar prieš TV kameras ištartas žodis, tiek vakarop baigtas redaguoti raštas, kuriame be jokių dviprasmybių buvo nurodyta, kad jį pasirašiusieji renkasi tarnauti nepriklausomai

Lietuvos Respublikai ir vykdyti jos įstatymus, bet nė vienas neišvyko nepasirašęs šito dokumento. Nė vienas.

Lietuvos prokurorų pasirinkimas buvo daugiau negu aiškus – laisva valia pasirašydami po tekstu daugiau nei aštuonios dešimtys prokurorų tą vakarą davė priesaiką savo valstybei. Netrukus jų pavyzdžiu taip pat pasielgė dauguma Lietuvos prokurorų, tapdami Lietuvos žmonėms itin svarbiu politiniu ir teisiniu garantu, saugančiu nuo persekiojimo pagal SSRS įstatymus.

Sovietų atsako į Lietuvos prokurorų pasirinkimą neteko ilgai laukti. Naktį iš kovo 30-osios pagrindinis prokuratūros pastatas Vilniuje buvo užimtas sovietinių karių, dauguma prokurorų neteko galimybės patekti į savo darbo vietas. Vis dėlto iki pat 1991 m. rugpjūčio įvykių iš Maskvos plaukęs prokurorų kiršinimas, šmeižimas, intrigos, gąsdinimai, itin sudėtingos darbo sąlygos ir pradėti karo nusikaltimai prieš Lietuvos žmones nepalaužė prokurorų ištikimybės nepriklausomai Lietuvai.

1991-ŪJŲ SAUSIS: RYŽTAS PADARYTI VISKĄ IR DAR DAUGIAU

Nakties tylą dar tebeskrodžiant šūviams, paleistiems į taikius Lietuvos žmones 1991 m. sausio 13-ąją, ką tik atkurtos Lietuvos Respublikos prokuratūros prokurorai skubėjo į tragiškų įvykių vietas, ligonines ir kitur vykdyti valstybei duotą priesaiką bei užfiksuoti tai, kas dabar sugulė į daugiau kaip 800 tomų Lietuvos Respublikos prokurorų surinktų ir teismui perduotų baudžiamosios bylos dokumentų.

Autentiškuose prisiminimuose – ir vos karjerą pradėjusio stažuotojo susidūrimas su sovietų karininkais, paryčiais įsiveržusiais į patalpas, kur buvo atliekama žuvusiojo kūno apžiūra, ir nuo ginkluotų agresorių akimirksniu paslėpti kruvino karo nusikaltimo įrodymai, ir patyrusių kolegų emocijos po nukentėjusiųjų apklausų, itin skurdžios darbo sąlygos, patirties vakuumas ir nežinia, bei visiems laikams įsiminęs ryžtas siekti teisingumo, kad ir kas nutiktų.

Tuo metu niekas dar nežinojo, kad taip prasideda ne tik Lietuvoje unikalus tyrimas, niekas neturėjo jokios tokių tyrimų patirties, niekas negalėjo nei padėti, nei patarti, kaip turėtų būti tinkamai renkami ir fiksuojami karo nusikaltimų įrodymai, tūkstančių žmonių liudijimai.

ĮSTATYMO VIRŠENYBĖS TESTAS

Šiandien iš šios baudžiamosios bylos dokumentų žinome, kad 1991 m. sausio 13 d. naktį, sovietų kariniams daliniams šturmuojant Vilniaus televizijos bokštą bei Radijo ir televizijos komiteto pastatą, žuvo 14 žmonių, daugiau kaip 880 buvo sužeista.

Tą pačią dieną tuometinis Lietuvos Respublikos prokuroras Artūras Paulauskas pradėjo ikiteisminį tyrimą pagal tada galiojusį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą – dėl kenkimo, viešo raginimo pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą, anti-valstybinių organizacijų kūrimo ir dalyvavimo jų veikloje, tyčinio nužudymo sunkinančiomis aplinkybėmis ir kitų. Sudėtingas anų laikų realijas jautriai perteikia prokurorų pasakojimai apie bylos medžiagos slėpimą prasidėjus pučui Maskvoje 1991 m., – bylos tomai nedelsiant buvo tiesiog sugriebti į glėbį ir slapta išvežti į saugiausias galimas vietas, nepaisant jokios asmeninės tokio poelgio rizikos.

Po daugiau nei penkerių metų intensyvaus darbo, 1996 m. birželio 19 d., baudžiamoji byla, kurią viešai imta vadinti Sausio 13-osios įvykių pirmąja byla, kartu su 48 asmenims skirtu kaltinamuoju aktu buvo perduota nagrinėti Vilniaus apygardos teismui. Tokia buvo tik vėliau suvokto itin svarbaus išbandymo visai dar tik pradedančiai formuotis nepriklausomos teisinės valstybės sistemai pradžia.

Vienoje pusėje buvo visiškai suprantami visuomenės teisingumo lūkesčiai ir pilietinis solidarumas. Kitoje – faktai ir įstatymai. Deja, tuo metu galiojęs Baudžiamasis kodeksas nenumatė galimybės už akių teisti nuo teisingumo pasislėpusių asmenų, o tokių šioje byloje buvo net 42.

Po daugiau nei 3 mėnesių, 1996 m. spalio 9 d., Vilniaus apygardos teismas priėmė sprendimą, – atskyrė ir grąžino prokuratūrai visų 42 pasislėpusių įtariamųjų veikas ikiteisminį tyrimą.

Nors ir kartėlio lydimas, šis Vilniaus apygardos teismo sprendimas tapo labai svarbia žinia atidžiai mūsų valstybę stebėjusiam pasauliui. Lietuva įrodė, kad geba vadovautis įstatymu ir teisingumo principais.

PIRMOJI PERGALĖ

Prireikė dar beveik trejų metų, kol išties Lietuvai simbolinę 1999 m. rugpjūčio 23 d. Vilniaus apygardos teismo salėje nuskambėjo ilgai laukti pirmieji apkaltinamieji nuosprendžiai ir 6 asmenims buvo paskirtos bausmės:

- Mykolas Burokevičius pripažintas kaltu dėl antivalstybinių organizacijų kūrimo ir aktyvaus dalyvavimo jų veikloje, viešų raginimų smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą, bendrininkavimo tyčia nužudant bei sužalojant žmones, ir nuteistas 12 metų laisvės atėmimo bausme;
- Juozas Jarmalavičius ir Juozas Kuolelis pripažinti kaltais dėl antivalstybinių organizacijų kūrimo ir aktyvaus dalyvavimo jų veikloje bei viešų raginimų smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą. J. Jarmalavičiui skirta 8 metų, J. Kuoleliui – 6 metų laisvės atėmimo bausmės;

- Leonas Bartoševičius ir Stanislovas Mickevičius pripažinti kaltais dėl antivalstybinių organizacijų kūrimo ir aktyvaus dalyvavimo jų veikloje. L. Bartoševičiui skirta 3 metų, S. Mickevičiui – 4 metų laisvės atėmimo bausmės;
- Jaroslavas Prokopovičius pripažintas kaltu dėl šaunamojo ginklo, šaudmenų, sprogmenų ar sprogstamųjų medžiagų grobimo bei plėšimo ir nuteistas 6 metų laisvės atėmimo bausme.

Tai buvo pirmoji teisingumo pergalė, bet dar dešimtmetį ją temdė neapibrėžtumas dėl kone 60-ties asmenų, kurių vardai jau mirgėjo ikiteisminio tyrimo medžiagos puslapiuose.

NAUJA PRADŽIA

Lūžio metais tapo 2010-ieji. Tą vasarą kilo diskusijos apie Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatų suderinimą su tarptautinės humanitarinės teisės normomis taip, kad jos išplėstų prokurorų veikimo ribas.

Jau po kelių savaičių, rugpjūčio 31 d., ką tik pradėjęs eiti pareigas Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras Darius Valys sudarė darbo grupę, kuriai buvo pavesta parengti Baudžiamojo kodekso įstatymo pakeitimų projektą.

Tarp pasiūlytų pakeitimų buvo ir nauja šio kodekso 100 straipsnio „Tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis“ redakcija, pagal kurią baudžiamoji atsakomybė turėjo kilti net ir tuo atveju, jeigu nusikalstamos veikos būtų padarytos prieš pavienius asmenis, – bent vieną asmenį nužudžius ar sunkiai sutrikdžius jam sveikatą. Tuo metu (2010 m.) galiojusioje šio straipsnio redakcijoje numatytos veikos turėjo būti padarytos dideliu mastu, kuris turėjo būti nustatomas kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į nukentėjusiųjų skaičių, teritorijos, kurioje padaromos veikos, dydį ir pan.

Baigiantis metams, gruodžio 14 d., Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė pateikė Baudžiamojo kodekso įstatymo pakeitimų projektą svarstyti Seimui.

Maždaug tuo pačiu metu dvidešimt trims įtariamiesiems inkriminuojamos nusikalstamos veikos buvo perkvalifikuotos pagal Baudžiamojo kodekso XV skyriaus „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“ 100-ąjį straipsnį. Apkaltinamojo nuosprendžio už šį nusikaltimą priėmimo senatis netaikoma nei tada, nei dabar, o didžiausia numatyta bausmė – laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

2011-uosius Lietuva pasitiko jau išgaliojus Baudžiamojo kodekso pataisoms, pagal kurias įtvirtinta teisė teisti užsienio valstybių piliečius, įtariamus dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo ir Baudžiamojo kodekso 7 straipsnio pagrindais, nors tokie asmenys nedalyvauja procese,

yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais atvejais negali būti išduoti ar perduoti Lietuvai.

VIEŠI BEI „UŽ KADRO“ LIKĘ REZULTATAI

Iš esmės pasikeitusios teisinės sąlygos įgalino veikti ir prokuratūrą. Paskutinėmis 2010 metų dienomis buvo sudaryta speciali ikiteisminio tyrimo grupė iš penkių itin aukštos kvalifikacijos ir didelę darbo patirtį turinčių Generalinės prokuratūros prokurorų bei dviejų patyrusių Lietuvos kriminalinės policijos biuro pareigūnų.

Pirminis naujai sudarytos tyrimo grupės tikslas buvo įvertinti jau ikiteisminio tyrimo gautus duomenis nusikalstamų veikų kvalifikavimo požiūriu ir patikslinti asmenų, trauktinų baudžiamajon atsakomybėn, aprėptį. Tuo metu akiratyje buvo apie 80 asmenų, kurie 1990–1991 metais tarnavo SSRS Gynybos ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo komiteto (KGB) padaliniuose ir dalyvavo SSRS kariškiams jėga užgrobiančiam Spaudos rūmus, televizijos bokštą, Lietuvos radijo ir televizijos komitetą bei kitus pastatus.

Įvertinus turimus tyrimo duomenis, 2011 m. birželio mėn. buvo nuspręsta tęsti tyrimą ne tik dėl nusikaltimo, numatyto minėtame Baudžiamojo kodekso 100 straipsnyje, bet ir dėl karo nusikaltimų, numatytų BK 101 straipsnyje „Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymas“ ir 103 straipsnyje „Tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žalojimas, kankinimas ar kitoks nežmoniškas elgesys su jais ar jų turto apsaugos pažeidimas“. 2012 m. spalio mėn. buvo nuspręsta tyrimą tęsti ir dėl karo nusikaltimų, numatytų Baudžiamojo kodekso 111 straipsnyje „Draudžiama karo ataka“ ir 112 straipsnyje „Uždraustų karo priemonių naudojimas“.

Vienos iš svarbiausių tęsiamos ikiteisminio Sausio 13-osios įvykių tyrimo užduočių buvo šios:

- nustatyti sveikatos sutrikdymo mastą pagal naujas Sveikatos sutrikdymo masto taisykles (buvo paskirtos teismo medicinos ekspertizės daugiau kaip 350 nukentėjusių asmenų);
- patikslinti liudytojų, nukentėjusiųjų, taip pat ir tų, kuriems gali būti nustatytas sunkus sveikatos sutrikdymo mastas arba kurie buvo sulaukyti, areštuoti ar kitaip suvaržyta jų laisvė, gyvenamąsias vietas;
- patikrinti nutarimų nutraukti buvusių įtariamųjų veikos tyrimą teisėtumą ir pagrįstumą naujos redakcijos Baudžiamojo kodekso 100 straipsnio požiūriu (nutrauktas 2 asmenų veikos tyrimas buvo atnaujintas);
- parengti ir į Rusijos Federaciją išsiųsti teisinės pagalbos prašymą dėl buvusio Sovietų Sąjungos prezidento Michailo Gorbačiovo apklausos;

- parengti ir išsiųsti teisinės pagalbos prašymus dėl buvusių įtariamųjų mirties faktą patvirtinančių dokumentų kopijų gavimo.

Per ganėtinai trumpą laiką atlikto darbo apimtis liudija šie skaičiai išreikšti rezultatai:

- iš valstybės institucijų, archyvų ir privačių asmenų gauta ir apžiūrėta 1 230 foto-nuotraukų bei apie 60 vaizdo įrašų, kuriuose buvo užfiksuoti 1990–1991 metų įvykiai Lietuvoje;
- atliktos daugiau nei 300 gautų ir oficialiai patvirtintų dokumentų (SSRS įstatymų, nutarimų, įsakymų ir kt.), susijusių su tiriamais įvykiais, peržiūros;
- išanalizuota 1990–1991 metų įvykių dalyvių pateikta medžiaga;
- atliktos papildomos įvykio vietų apžiūros tikslinant tankų ir šarvuotos karinės technikos judėjimo trajektoriją, kariškių judėjimo ir buvimo prie Lietuvos televizijos bokšto vietas;
- apklausta daugiau kaip 80 naujų liudytojų;
- specialistams pavesta atlikti 486 užduotis nustatant nukentėjusių asmenų sveikatos sutrikdymo mastą;
- atrinkta ir perduota versti daugiau nei 8 000 bylos dokumentų, kurie teisme išnagrinėtoje byloje nebuvo išversti;
- patikslinti daugiau kaip 2 800 liudytojų ir daugiau kaip 1 300 nukentėjusių asmenų duomenys;
- nukentėjusiais pripažinta 880 asmenų;
- 76 kartus kreiptasi į teismą dėl BPK 187 straipsnyje numatytų asmenų pripažinimo įtariamaisiais pagal BK 100, 101, 103, 111 ir 112 straipsnius. Teismui užsienio valstybėse besislapstančius asmenis pripažinus įtariamaisiais dėl galimai BK 100, 101, 103, 111 ir 112 straipsniuose padarytų veikų, kreiptasi dėl kardamosios priemonės – suėmimo paskyrimo įtariamiesiems ir tolesnės jų paieškos pagal įtarimuose išdėstytas faktines aplinkybes;
- nepavykus nustatyti tikslių asmens duomenų, atskirta 7 įtariamųjų baudžiamoji byla, šis ikiteisminis tyrimas tęsiamas toliau;
- Lietuvos centrinio archyvo restauratorių pastangomis restauruoti ir istorijai išsaugoti 1 654 bylos dokumentai.

TEISINĖS PAGALBOS PRAŠYMAI – IŠSIŪSTI IR LIKĘ BE ATSAKO

Kone visą ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme laikotarpį viešoje erdvėje sklandė nepagrįstai prokurorus ir tyrėjus šmeižiantis naratyvas apie tai, kad neva buvo vengta apklausti buvusios Sovietų Sąjungos prezidentą Michailą Gorbačiovą.

Faktinė tiesa yra ta, kad ir pirmajame tyrimo etape, ir pratęsus tyrimą 2011 m. tokių bandymų buvo ne vienas. Vien tik naujai suformuota tyrimo grupė parengė ir išsiuntė iš viso 7 teisinės pagalbos prašymus dėl M. Gorbačiovo apklausos.

Vieninteliame gautame atsakyme nurodyta, kad atsisakoma atlikti prašomą M. Gorbačiovo apklausą vadovaujantis 1959 m. Europos Tarybos konvencijos „Dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose“ 2 straipsnio b punktu bei 1992 m. Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutarties „Dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose“ 18 straipsniu, pagal kuriuos teisinė pagalba neteikiama, jei jos teikimas gali pakenkti prašymą gavusios šalies suverenitetui ar saugumui, viešajai tvarkai ar kitiems esminiams interesams.

Dar vienas bandymas išgirsti minėtojo asmens liudijimą buvo atliktas jau vykstant Sausio 13-osios bylos nagrinėjimui teisme. 2016 m. spalį Vilniaus apygardos teismas, patenkinęs vieno iš žuvusiųjų artimojo prašymą, pavedė Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai į Rusijos Federaciją išsiųsti teismo šaukimą M. Gorbačioviui dalyvauti apklausoje. Deja, ir vėl nesėkmė – Rusijos Federacijos teisingumo ministerija atsisakė jam įteikti šį šaukimą. Teismo šaukimas įteiktas nenustatytam M. Gorbačiovo fondo darbuotojui, kuris pasirašė, kad šaukimą gavo, bet M. Gorbačiovas į teismo posėdį neatvyko, spaudoje buvo pateiktas jo pasisakymas, kad neketina vykti aiškintis į teismą.

Būta ir viešo pasipiktinimo, neva M. Gorbačioviui buvo galima suteikti vadinamąjį specialiojo liudytojo statusą, atsisakant suprasti, kad šios galimybės prokurorai taip pat neturėjo. Asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką, turi pats sutikti tai padaryti, taikant jam Baudžiamojo proceso kodekso 82 straipsnio 3 dalyje nustatytus liudijimo ypatumus. Kaip minėta, M. Gorbačiovo sutikimo nebuvo.

Taigi per visą ikiteisminio tyrimo laikotarpį į Baltarusijos Respubliką, Rusijos Federaciją ir Vokietijos Federacinę Respubliką bei Ukrainą buvo išsiųsta iš viso 354 teisinės pagalbos prašymai, beveik į visus buvo gauti neigiami atsakymai, – tik Ukrainos teisėsaugos institucijos bendradarbiavo ir vykdė visus teisinės pagalbos prašymus.

TYRIMO PABAIGA

Sausio 13-osios byloje 2014 m. lapkričio 12 d. buvo baigtas 66 įtariamųjų veikos ikiteisminis tyrimas, kitų nusikalstamas veikas galimai padariusių asmenų veikos tyrimas buvo pratęstas ir šiuo metu tebevyksta atliekant atskirtą ikiteisminį tyrimą.

Visi teismui perduoti asmenys buvo Rusijos Federacijos, Ukrainos ir Baltarusijos Respublikos piliečiai, iš kurių 66 tuo metu (2014 m.) nuo baudžiamojo persekiojimo buvę pasislėpę užsienyje, todėl buvo išduoti ir tebegalioja jų Europos arešto orderiai, paskelbta tarptautinė paieška.

Išskirtinis šioje byloje buvo ir proceso dalyvių susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga procesas, vykęs iki 2015 m. birželio 12 dienos. Atsižvelgus į istorinę byloje esančių dokumentų reikšmę ir siekį išsaugoti juos ateities kartoms, taip pat į itin didelį proceso dalyvių skaičių, kiekvienas šios baudžiamosios bylos dokumentas, kiekvienas puslapis buvo kruopščiai nuskenuotas ir skaitmeniniu formatu sukeltas į atskirą serverį. Susipažinimas su šia medžiaga vyko Generalinės prokuratūros pastate, specialiai įrengtoje patalpoje, proceso dalyviams pritaikytose kompiuterizuotose darbo vietose.

2015 m. rugpjūčio 31 d., stebint gausiam žurnalistų ir fotografų būriui, 702 tomai baudžiamosios bylos dokumentų, iš kurių net 13 tomų sudarė kaltinamasis aktas, buvo išvežti iš Generalinės prokuratūros pastato ir perduoti teismui.

2017 m. dar 2 asmenų byla perduota Vilniaus apygardos teismui ir sujungta su teisme jau nagrinėjama byla. Bylos nagrinėjimo teisme metu vienam iš asmenų mirus, 2016 m. jo byla buvo nutraukta.

PIRMOJI INSTANCIJA

2019 m. kovo 27 d. Vilniaus apygardos teismas pripažino kaltais dėl nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų 67 Rusijos Federacijos, Ukrainos ir Baltarusijos Respublikos piliečius, 1991 m. ėjusius vadovaujamas pareigas Sovietų Sąjungos komunistų partijoje, Rusijos Federacijos gynybos, vidaus reikalų ministerijose, Valstybės saugumo komitete (KGB), jų sukarintuose padaliniuose.

64 kaltinamieji buvo nuteisti už akių, nes Rusija ir Baltarusija atsisakė juos išduoti. Prieš teismą stėjo 2014 m. pavasarį į Lietuvą atvykęs ir čia suimtas Jurijus Melis bei Vilniuje gyvenantis Genadijus Ivanovas. J. Meliui skirta 7 metų, G. Ivanovui – 4 metų laisvės atėmimo bausmės.

Buvusiam Sovietų Sąjungos gynybos ministrui Dmitrijui Jazovui teismas už akių skyrė 10 metų laisvės atėmimo bausmę, tuo metu Vilniuje dislokuotos divizijos buvusiam vadui Vladimirui Uschopčikui ir tankų pulko vadui Nikolajui Astachovui – 14 metų laisvės atėmimo bausmės, KGB karininkui Michailui Golovatovui – 12 metų nelaisvės.

Kitiems kaltinamiems asmenims skirtos nuo 4 iki 12 metų laisvės atėmimo bausmės, jas atliekant pataisos namuose.

Vilniaus apygardos teismas atmetė dviejų nukentėjusiųjų civilinius ieškinius dėl neturtinės žalos atlyginimo, o Generalinės prokuratūros ieškinį dėl daugiau kaip 11 mln. eurų žalos Lietuvos valstybei paliko nenagrinėtą.

RUSIJOS FEDERACIJOS STRATEGIJA – BAUGINTI IR DARYTI POVEIKĮ

Lietuvos Respublikos prokurorų ir teisėjų darbas, atliktas išaiškinant padarytus nusikaltimus žmoniškumui ir priimant apkaltinamuosius nuosprendžius, pasirodė esąs labai nepriimtinas Rusijos Federacijai ir keliantis ten didžiulį nepasitenkinimą.

Dar nepasibaigus minėtosios baudžiamosios bylos nagrinėjimui pirmosios instancijos Vilniaus apygardos teisme, 2018 m. liepą Rusijos Federacija ėmėsi beprecedenčio bandymo – per Rusijos informacijos agentūras netikėtai išplatino pranešimą apie pradėtą neįvardijamų su tyrimu ir teisminiu nagrinėjimu susijusių Lietuvos Respublikos prokurorų, tyrėjų ir teisėjų baudžiamąjį persekiojimą. Pirmasis kaip tariamas nusikaltėlis 2019 m. kovo 18 d. viešame pranešime buvo įvardytas buvęs šios bylos prokuroras Simonas Slapšinskas, šiuo metu dirbantis advokatu.

Toks užsienio valstybės elgesys, šiurkščiai pažeidžiantis teisės ir teisingumo principus, netrukus sulaukė tarptautinės bendruomenės pasmerkimo.

2019 m. lapkričio 28 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją, kuria Rusijos Federacija buvo paraginta nutraukti neteisėtą Lietuvos teisėjų, prokurorų ir tyrėjų, dalyvavusių tiriant 1991 m. sausio mėn. įvykius, baudžiamąjį persekiojimą.

Rusijos Federacijos ketinimų tai nesustabdė. 2020 m. gruodžio 14 d. Rusija viešai paskelbė apie už akių pareikštus kaltinimus trims apkaltinamąjį nuosprendį priėmusiems Vilniaus apygardos teisėjams: Virginijai Pakalnytei-Tamošiūnaitei, Artūrai Šumskui ir Aitorai Kornelijai Macevičienei, pradėta tarptautinė jų, kaip tariamų nusikaltėlių, paieška.

Šių akcijų sąsajos su svarbiais Sausio 13-osios bylos nagrinėjimo etapais pavirtina numanomą jų paskirtį – įbauginti ir padaryti poveikį.

APELIACINĖ INSTANCIJA

Manydami, kad teismas paskyrė aiškiai per švelnias bausmes, nepagrįstai taikė Baudžiamojo kodekso 54 straipsnio 3 dalies nuostatas ir netinkamai išsprendė civilinį ieškinį, 2019 m. balandžio 16 d. valstybinį kaltinimą palaikę Generalinės prokuratūros prokurorai Vilniaus apygardos teismo nuosprendį apskundė Lietuvos apeliaciniam teismui.

Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendis buvo paskelbtas 2021 m. kovo 31 d.

Apeliacinės instancijos teismas, patikslinęs tam tikras faktines bylos aplinkybes, nepakeitė esminių apygardos teismo išvadų ir konstatavo, kad visi byloje kaltinti asmenys buvo nuteisti pagrįstai.

Teismas taip pat pritarė Vilniaus apygardos teismo išvadai, kad nusikaltimai buvo padaryti visiems nuteistiesiems veikiant bendrininkų grupe, bendrai vykdant iš anksto suplanuotą ir aukščiausiu lygiu koordinuotą karinę operaciją.

Pritariant valstybinę kaltinimą palaikiusių prokurorų pozicijai taip pat buvo konstatuota, kad byloje nebuvo pagrindo daliai nuteistųjų paskirti bausmių, mažesnių nei Baudžiamajame kodekse numatytos minimalios bausmės. Pripažinta, kad karinę operaciją inicijavę, planavę, aukščiausiu lygiu jos įgyvendinimą koordinavę, taip pat vykdamant atskiras karinės operacijos dalis jungtinėms ginkluotosioms pajėgoms vadovavę aukščiausio rango karininkai bei karininkai, kurių konkretūs, itin pavojingi, veiksmai tiesiogiai lėmė sunkiausių padarinių atsiradimą, turi būti baudžiami griežčiau nei kiti nuteistieji, kurių vadovaujamas vaidmuo buvo mažesnės reikšmės.

Lietuvos apeliacinis teismas pakeitė bausmes šešiolikai nuteistųjų. Keturiolikai iš jų laisvės atėmimo bausmės buvo sugriežtintos, o dviem nuteistiesiems, kurie Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu buvo nuteisti griežčiau nei kai kurie tiesioginiai jų vadai, – sušvelnintos.

Buvusio SSRS gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo baudžiamasis procesas nutrauktas jam mirus.

Apeliacine tvarka baudžiamąją bylą išnagrinėjusi teisėjų kolegija taip pat iš dalies patenkino Generalinės prokuratūros, dviejų nukentėjusiųjų ir dviejų nuteistųjų skundus bei pakeitė Vilniaus apygardos teismo nuosprendį.

Buvo pripažinta, kad pirmosios instancijos teismas neteisingai išsprendė byloje pareikštus civilinius ieškinius ir neteisingai aiškino teisę nurodydamas, kad nukentėjusiesiems negalėjo būti priteista neturtinė (moralinė) žala. Konstatuota, kad tokia pirmosios instancijos teismo pozicija neteisinga ir prieštarauja teismų praktikai, todėl dviem nuosprendį skundusiems nukentėjusiesiems priteista atitinkamai 50 000 Eur ir 75 000 Eur neturtinei žalai atlyginti. Nukentėjusiajam, kuris nuosprendžio neskundė, bet taip pat prašė priteisti neturtinę žalą, pripažinta teisė į neturtinės žalos atlyginimą civilinio proceso tvarka.

Apeliacinės instancijos teismas padarė išvadą, kad ir pagal tarptautinės teisės aktus, ir pagal nacionalinę teisę nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus padarę fiziniai asmenys yra individualiai atsakingi už savo nusikalstamais veiksmais padarytą žalą, todėl civilinis ieškinys dėl turtinės žalos, padarytos Lietuvos valstybei, negalėjo būti paliktas nenagrinėtas.

Apeliacinis teismas konstatavo, kad nuteistųjų bendrais veiksmais Lietuvos valstybei buvo padaryta 10 876 601,75 Eur turtinė žala (išmokėtos pašalpos, kompensacijos, specialios pensijos nusikalstamų veikų metu sužalotiems asmenims ir nužudytų asmenų artimiesiems, taip pat valstybės patirtos išlaidos laidojant ir pagerbiant žuvusius Lietuvos laisvės gynėjus ir pan.), todėl ji turi būti priteista solidariai iš visų nuteistųjų.

GALUTINIS IR NESKUNDŽIAMAS

Teikdami kasacinius skundus dvylika nuteistųjų ir jų gynėjai iš esmės prašė panaikinti žemesniųjų instancijų teismų nuosprendžius ir nuteistuosius išteisinti arba bylą jiems nutraukti. Kasaciniuose skunduose buvo keliami klausimai dėl netinkamo Lietuvos Respublikos baudžiamojo ir Civilinio kodeksų nuostatų taikymo, dėl pirmosios instancijos ir apeliacinės instancijos teismų padarytų proceso teisės normų, tarptautinių teisės aktų pažeidimų.

2022 m. birželio 30 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinė septynių teisėjų kolegija paskelbė galutinę ir neskundžiamą nutartį.

Teisėjų kolegija nusprendė, kad visi iš anksto suplanuotą ir aukščiausiu lygiu koordinuotą karinę operaciją Lietuvoje vykdę asmenys, įvykių metu ėję aukščiausias pareigas Sovietų Sąjungos karinėse ir kitose statutinėse sovietinėse struktūrose, bei žemesnio rango karininkai buvo pagrįstai nuteisti dėl savo padarytų nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų: tarptautinės teisės draudžiamo elgesio su žmonėmis, tarptautinės humanitarinės teisės saugomų asmenų žudymo, žalojimo, kankinimo ar kitokio nežmoniško elgesio su jais ar jų turto apsaugos pažeidimo, draudžiamos karo atakos, uždraustų karo priemonių naudojimo, t. y. nusikalstamų veiksmų prieš Lietuvos valstybę rengimo, karinės operacijos planavimo ir jos įvykdymo 1991 m. sausio mėn. užimant Spaudos rūmus, Vilniaus televizijos bokštą, Lietuvos radijo ir televizijos pastatą bei kitus objektus, įvedant komendanto valandą.

Išnagrinėjusi šią išskirtinę baudžiamąją bylą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinė septynių teisėjų kolegija nusprendė, kad visi kasatorių iškelti teisės aiškinimo ir taikymo, bausmių skyrimo, esminių baudžiamojo proceso pažeidimų klausimai yra nepagrįsti, o nusikalstamų veikų kvalifikacija teisinga.

Teisėjų kolegija vienuolikos nuteistųjų ir (ar) jų gynėjų kasacinius skundus atmetė, o J. Melio gynėjo kasacinį skundą tenkino iš dalies – vienais metais sumažino jam paskirtą laisvės atėmimo bausmę, kurią jis šiuo metu jau yra atlikęs ir išvykęs į kilmės šalį.

Taigi, nepaisydami daugybės ikiteisminio tyrimo metu patirtų kliūčių, trikdžių ir netikėtumų, tik 2011 m. atsiradusių teisinių galimybių tęsti baudžiamąjį persekiojimą ir vėliau teisti teisingumo vengiančius ir besislapstančius kaltinamuosius už akių, Lietuvos prokurorai ne tik ištyrė padarytus nusikaltimus, perdavė baudžiamąją bylą kartu su kaltinamuoju aktu teismui, bet ir sėkmingai apgynė savo poziciją Lietuvos Aukščiausiajame Teisme.

Po šio Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimo Lietuva tapo pirmąja ir kol kas yra vienintelė valstybė, kuri teisiškai įvertino buvusios Sovietų Sąjungos pareigūnų padarytus nusikaltimus žmoniškumui ir karo nusikaltimus.

SUKREČIANTI 2022 M. PRADŽIA

Kovoje už laisvę išgyvenusi itin tragiškų įvykių, tiesiogiai patyrusi, kokia svarbi yra kitų valstybių parama ir kvalifikuota pagalba karo nusikaltimų akivaizdoje, Lietuvos prokuratūra nedelsdama reagavo į Rusijos Federacijos 2022 m. vasario 24 d. prieš Ukrainą pradėtus karo veiksmus.

Ikiteisminis tyrimas pagal tris Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnius – dėl tarptautinės teisės draudžiamo elgesio su žmonėmis (pagal BK 100 str.), dėl agresijos (pagal BK 110 str.) ir dėl draudžiamų karo atakų (pagal BK 111 str.) – buvo pradėtas jau 2022 m. kovo 1 d., praėjus vos savaitei nuo karinės intervencijos pradžios.

Šio tyrimo tikslas – rinkti ir dokumentuoti iš Ukrainos į kitas Europos šalis besitraukiančių žmonių parodymus ir visą įmanomą vaizdinę bei kitą medžiagą, kuri galėtų būti panaudojama patraukiant kaltus asmenis baudžiamojon atsakomybėn.

Lietuvoje pradėtą ikiteisminį tyrimą pavesta atlikti bendrai Generalinės prokuratūros prokurorų, Lietuvos kriminalinės policijos biuro, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos ikiteisminio tyrimo pareigūnų grupei, suvienijusiai bendram tikslui kone 40 profesionalų.

Viena iš šios grupės užduočių – susisiekti su Ukrainos žmonėmis, kurių per pusantų metų nuo karo pradžios į Lietuvą buvo atvykę apie 82 000.

Siekdama pasiūlyti karo pabėgėliams kuo patogesnių būdų pateikti tyrimui savo turimą informaciją, Lietuvos policija sukūrė specialią interneto svetainę, apie kurią (ir kitas liudijimo galimybes) registracijos metu yra informuojamas kiekvienas iš Ukrainos atvykęs asmuo. Interneto svetainėje lietuvių, ukrainiečių, rusų ir anglų kalbomis pateikiami suprantami aktualių teisinių sąvokų paaiškinimai, karo nusikaltimų pavyzdžiai.

Prasidėjus 2023 m. lapkričiui kaip liudytojai buvo apklausti jau apie 420 asmenų, iš jų apie 120 pripažinti nukentėjusiais. Toks dar nebaigto ikiteisminio tyrimo rezultatas stebina užsienio valstybių tyrėjus ir prokurorus, yra nuolat minimas tarptautinių organizacijų atstovų kaip sėkmingas pavyzdys kitoms valstybėms, kurios taip pat skelbiasi tiriančios Ukrainoje vykdomus karo nusikaltimus.

Kita labai svarbi šio ikiteisminio tyrimo veiklos sritis yra Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos atliekama turto, į kurį taikant sankcijas turi būti apribotos nuosavybės teisės, paieška. Iki 2023 m. lapkričio 7 d. Lietuvoje pritaikius sankcijas iš viso buvo įšaldyta per 98 milijonai eurų ir 10 milijonų JAV dolerių.

Kita šio ikiteisminio tyrimo kryptis atsirado 2023 m. birželio viduryje, kai Generalinė prokuratūra pradėjo ikiteisminį tyrimą pagal Baudžiamojo kodekso 102 straipsnį „Civilių trėmimas ir perkėlimas“ ir 100² straipsnį „Vaikų atskyrimas“.

Pastarojo tyrimo pagrindu tapo Baltarusių demokratijos atstovybės lyderės Sviatlanos Cichanouskajos per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją pateikta

informaciją apie galimai neteisėtai vykdomą Ukrainos vaikų perkėlimą į Baltarusijos teritoriją ir Baltarusijos valdžios atstovų vaidmenį prisidedant ir atliekant šias nusikaltamas veikas. Dokumentuose nurodoma, kad prasidėjus Rusijos karui prieš Ukrainą daugiau kaip 2 000 Ukrainos vaikų, daugiausia našlaičių, buvo neteisėtai perkelti iš laikinai Rusijos okupuotų Ukrainos teritorijų į stovyklas Baltarusijoje.

NUO PIRMOJO NUOTOLINIO PASITARIMO IKI ICPA

Nuo pirmųjų karo Ukrainoje dienų Lietuvos prokuratūra ne tik nuolat palaikė ryšį su Ukrainos prokuratūra, bet ir aktyviai bendravo su Eurojustu – Europos Sąjungos bendradarbiavimo baudžiamosiose bylose agentūra, siekdama, kad Ukraina kuo greičiau pradėtų gauti kuo didesnę tarptautinę paramą. Nuo 2018 m. Ukraina yra viena iš dešimties Europos Sąjungai nepriklausančių valstybių, kurios turi savo ryšių prokurorą Eurojuste.

2022 m. kovo 5 d. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros ir Lietuvos nacionalinės narės Eurojuste Margaritos Šniutytės-Daugėlienės iniciatyva Eurojustas surengė nuotolinį susitikimą su tuometine Ukrainos generaline prokurore Irina Venediktova, Lenkijos Respublikos teisingumo ministru ir generaliniu prokuroru Zbigniewu Ziobro, Europos Sąjungos šalių nacionaliniais nariais, kitų šalių atstovais Eurojuste. Šiame susitikime taip pat dalyvavo ir ryšių prokurorai iš Jungtinių Amerikos Valstijų, Norvegijos Karalystės, Šveicarijos, atstovai iš Jungtinės Karalystės ir kitų šalių. Iš viso tąsyk apie galimybę sutelktomis pajėgomis, unifikuoti tirti Ukrainoje vykstančius karo nusikaltimus kalbėjosi apie 60 atstovų iš 31 šalies.

Susitikimo metu atskirų valstybių atstovai patvirtino, kad jų šalyse taip pat svarstomi analogiškų ikiteisminių tyrimų pradėjimo klausimai. Visgi daugelis tokių diskusijų dalyvių buvo dar labai atsargūs ir nesišvaistė nei pažadais, nei įsipareigojimais. Kalendoriuje žymėjome tik dvyliką parą nuo karo pradžios.

JUNGTINĖS TYRIMO GRUPĖS PRADŽIA

Nelaukdami kitų šalių apsisprendimo, bet gavę Eurojusto vadovų palaikymą ir tvirtą pažadą padėti, Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos prokuratūrų vadovai jau minėtojo pasitarimo metu ėmė derinti susitarimo dėl jungtinės tyrimo grupės veiklos projektą. Jungtinė tyrimo grupė yra pažangiausias ilgalaikio tarpvalstybinio teisinio bendradarbiavimo mechanizmas, kurio itin svarbi funkcija yra tiesioginis keitimasis informacija ir nuolatinis šalių (narių) susižinojimas.

Parengiamiesiems darbams prireikė vos kelių savaitių. 2022 m. kovo 25 d. Lietuvos ir Lenkijos generaliniai prokurorai bei Eurojusto delegacija atvyko į pirmąjį karo mėnesį jau atlaikiusios Ukrainos miestelį pasienio ruože, kur jų laukė Ukrainos generalinė prokurorė Irina Venediktova. Nedidelėje, kuklioje salėje, dalyvaujant visų trijų šalių ir Eurojusto delegacijų nariams, buvo aptarta naujausia informacija apie padėtį Ukrainoje ir pasirašytas susitarimas, nuo kuriuo trys valstybės pradėjo išskirtinės jungtinės tyrimo grupės veiklą.

Susitarime buvo nurodyta, kad tyrimo grupė fiksuos, analizuos ir kaups duomenis apie Ukrainoje įvykdytus karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui, jų vykdytojus, nukentėjusiuosius bei padarytą žalą, visaip kitaip padės Ukrainos prokurorams užtikrinti tinkamą karo nusikaltėlių baudžiamąjį persekiojimą.

Pagrindinės grupės uždutys – rasti geriausių unifikuoto ir koordinuoto įrodymų rinkimo sprendimų, išvengti veiklos dubliavimo, užtikrinti, kad surinkti įrodymai būtų tinkami vėlesniam teismo procesui Tarptautiniame baudžiamajame teisme.

Remdamas jungtinės tyrimų grupės veiklą Eurojustas išsipareigojo teikti operatyvinę, analitinę, teisinę ir finansinę pagalbą, taip pat užtikrinti visų aktualių nacionalinių tyrimo ir baudžiamojo persekiojimo institucijų veiklos koordinavimą ir bendradarbiavimą.

TEISINGUMO MEKA – HAGA

Maždaug po mėnesio, balandžio 19 ir 20 dienomis, Hagoje esančioje Eurojusto būstinėje buvo surengtas Eurojusto narių, tuometinių jungtinės tyrimo grupės bei Europolo atstovų koordinacinis pasitarimas, kuriame dalyvavo Europos Komisijos teisingumo komisaras Didier Ryendersas, Tarptautinio baudžiamojo teismo prokuroras Karimas A. A. Khanas QC, Eurojusto prezidentas Ladislavas Hamranas, Ukrainos generalinė prokurorė Irina Venediktova ir kiti.

Šio pasitarimo metu itin daug dėmesio skirta Lietuvoje pradėtam ikiteisminiam tyrimui ir trijų šalių bendradarbiavimui jungtinėje tyrimo grupėje, taip pat Lietuvos prokurorų patirčiai, įgytai tiriant 1991 m. sausio 13-osios įvykius.

Vardydami užklupusius iššūkius – didžiulę duomenų apimtį, tyrimo trukmę, nusikaltimų specifiką, teisinį reglamentavimą, įtariamųjų nepasiekiamumą ir kitus sunkumus, kurių teko patirti šio ikiteisminio tyrimo metu, Lietuvos atstovai pabrėžė, kad siekiant perduoti Ukrainai surinktus įrodymus, kurie būtų tinkami nagrinėjant bylas Tarptautiniame baudžiamajame teisme, vienas iš esminių sėkmės veiksnių bus efektyviai organizuotas tarptautinis bendradarbiavimas, šalių gebėjimas susitarti dėl unifikuoto ir koordinuoto įrodymų rinkimo, įrodymo fiksavimo ir patikimas saugojimas, darbas bendroje informacinėje platformoje bei efektyvi atvirųjų šaltinių duomenų analizė.

Neliko nepamirėta Ukrainos teikta tarptautinė teisinė pagalba Sausio 13-osios bylos tyrėjams, Rusijos Federacijos vykdomas neteisėtas Lietuvos prokurorų, teisėjų ir tyrėjų persekiojimas, Lietuvoje pradėti ikiteisminiai tyrimai dėl įvykių Baltarusijoje¹ ir neteisėto orlaivio užgrobimo² 2021-aisiais. Niekas kitas iš pasitarimo dalyvių negalėjo nurodyti bent iš dalies panašios savo šalies patirties ir išgirdo ne kartą skambėjusį raginimą bendradarbiauti jungtinėje tyrimo grupėje.

IŠSKIRTINIS TARPTAUTINIO BAUDŽIAMOJO TEISMO PROKURATŪROS SPRENDIMAS

Praėjus vos savaitei po koordinacinio pasitarimo Hagoje, balandžio 25 d. prie Lietuvos, Ukrainos ir Lenkijos generalinių prokurorų sudarytos bei Eurojusto remiamos jungtinės tyrimų grupės prisijungė ir tapo šios grupės dalyviu Tarptautinio baudžiamojo teismo (TBT) prokuratūra³.

Susitarimo papildymą dėl TBT prokuratūros dalyvavimo jungtinėje tyrimo grupėje dėl įtariamų tarptautinių karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui Ukrainoje pasirašė TBT prokuroras Karimas A. A. Khanas QC ir trijų susitarimo šalių generaliniai prokurorai. Pasirašymo procedūra šį kartą buvo organizuota nuotoliniu būdu.

Taip pirmą kartą istorijoje Tarptautinio baudžiamojo teismo prokuratūra tapo jungtinės tyrimo grupės dalyve.

-
- 1 Išnagrinęjusi Baltarusijos Respublikos piliečio, šiuo metu esančio Lietuvoje, pareiškimą dėl smurto, kurį jis nurodė patyręs 2020 m. spalį Baltarusijos sostinėje Minske, Lietuvos prokuratūra 2020 m. gruodžio 9 d. pradėjo ikiteisminį tyrimą vadovaudamasi Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XV skyriaus „Nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai“ 100³ straipsnio „Kankinimas“ 1 dalmi. Tai universaliai jurisdikcijai priskiriamas nusikaltimas, už kurį baudžiamoji atsakomybė taikoma nepaisant nukentėjusiųjų ir įtariamųjų turimos pilietybės, nusikaltimo padarymo vietos bei to, ar valstybėje, kurioje buvo padarytas nusikaltimas, už tai baudžiama pagal įstatymą. Tai pirmas ikiteisminis tyrimas Europos Sąjungoje, kurio metu bus renkami ir vertinami duomenys, susiję su įvykiais Baltarusijoje.
 - 2 2021 m. gegužės 23 d., gavęs pranešimą apie tai, kad iš Atėnų į Vilnių skridęs keleivinis lėktuvas, kuriame buvo 126 keleiviai ir 6 ekipažo nariai (Lietuvos ir užsienio valstybių piliečiai), buvo priverstas keisti kelionės maršrutą ir priverstinai nutupdytas Minske, Lietuvos kriminalinės policijos biuras pradėjo ikiteisminį tyrimą pagal BK 7 str., 100¹ str. ir 251 str. 4 d. Šiam ikiteisminiam tyrimui vadovauja, jį koordinuoja ir organizuoja Generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimų departamentas. Tyrimą atlieka Lietuvos kriminalinės policijos biuras.
 - 3 Tarptautinio baudžiamojo teismo prokuratūra yra nepriklausoma, pagal Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutą įsteigta baudžiamojo persekiojimo ir tyrimo įstaiga. Ji yra atsakinga už Teismui perduodamas bylas ir visą pagrindžiamąją informaciją apie Teismo jurisdikcijai priklausančius nusikaltimus, jų įvertinimą, atlieka ikiteisminį tyrimą ir palaiko kaltinimą bylą nagrinėjant Teisme.

JUNGTINĖS TYRIMO GRUPĖS (JTG) AUGIMAS IR ICPA PRADŽIA

Dar trys valstybės – Estija, Latvija ir Slovakija atitinkamus susitarimo dėl bendradarbiavimo jungtinėje tyrimo grupėje papildymus pasirašė 2022 m. gegužės 31 d. Eurojusto surengto koordinacinio pasitarimo Hagoje metu, Rumunija – 2022 m. spalio 13 dieną.

2023 m. kovo 3–5 dienomis Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen, Europos Parlamento pirmininkė Roberta Metsola, Latvijos prezidentas Egilsas Levitsas, Nyderlandų ministro pirmininko pavaduotojas, užsienio reikalų ministras Wopke Hoekstra, Europos Sąjungos teisingumo komisaras Didier Reyndersas, Eurojusto prezidentas Ladislavas Hamranas, Tarptautinio baudžiamojo teismo prokuroras Karimas A. A. Khanas QC, Ukrainos generalinis prokuroras Andrijus Kostinas⁴, Ukrainos Prezidento administracijos vadovas Andriyus Yermakas, Ukrainos užsienio reikalų ministras Dmytro Kuleba, kitų šalių ministrai, generaliniai prokurorai ir dalyviai rinkosi į karo niokojamos Ukrainos miestą Lvivą, kur buvo surengta tarptautinė konferencija „Susivieniję vardan teisingumo“.

„Pasauliui reikalingas tikras įstatymo viršenybės įsigaliojimas tam, kad žmonija būtų apsaugota nuo bet kokios agresijos grėsmės“, – asmeniškai atvykęs ir kreipdamasis į susirinkusius akcentavo Ukrainos prezidentas Volodymyras Zelenskis.

Svarbiausi tris dienas Lvice vykusio renginio rezultatai:

- Jungtinių Amerikos Valstijų sprendimas įsitraukti į Eurojusto koordinuojamos jungtinės tyrimo grupės veiklą bei septynių šalių ir Tarptautinio baudžiamojo teismo prokuratūros atstovų pasirašytas susitarimo memorandumas su Jungtinių Amerikos Valstijų Teisingumo departamentu. Teisingumo departamento vardu memorandumą pasirašė Jungtinių Amerikos Valstijų generalinis prokuroras Merrickas B. Garlandas.
- ne mažiau reikšmingas JTG narių priimtas sprendimas iš dalies pakeisti pirminį tarpusavio susitarimą ir numatyti bendradarbiavimą su tuo metu pradėtu kurti Tarptautiniu agresijos nusikaltimo persekiojimo centru (ICPA), kurio tikslas – teikti paramą rengiant agresijos nusikaltimų bylų medžiagą teismui, užtikrinti esminius įrodymus ir palengvinti bylų rengimo procesą. Apie ICPA veiklos pradžią buvo paskelbta 2023 m. liepos 3 d. Eurojusto patalpose Hagoje surengtame specialiaame atidarymo renginyje, kurio metu su Europos Komisijos Užsienio politikos priemonių tarnyba buvo pasirašytas susitarimas dėl įnašo ir įvyko pirmasis Centro veiklos pradžios susitikimas⁵.

4 2022 m. liepos 27 d. Ukrainos parlamento Aukščiausioji Rada balsavimu pritarė Ukrainos Prezidento V. Zelenskio teikimui skirti A. Kostiną naujuoju Ukrainos generaliniu prokuroru.

5 Be Ukrainos, ICPA pradiniame etape dalyvauja penkios jungtinės tyrimo grupės narės (Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija ir Rumunija). Susitarimo memorandumu su JTG pagrindu Jungtinės Amerikos Valstijos paskyrė specialiąją agresijos nusikaltimo prokurorą, kuris padės ICPA veiklai. Artimiausiu

2023 m. spalio 6 d. 17-ojo Generalinių prokurorų konsultacinio forumo Eurojuste metu jungtinės tyrimo grupės dalyviu tapo ir Europolas⁶.

Taip Ukrainos pasienio miestelyje, be didelių iškilnių ir gausaus dalyvių būrio, bet labai ryžtingai pradėtas Lietuvos, Ukrainos ir Lenkijos bendradarbiavimas Eurojusto koordinuojamoje jungtinėje tyrimo grupėje vos per pusantrų metų bendram tikslui sutelkė net aštuonias valstybes, TBT prokuratūrą, Eurojustą, Europolą, reikšmingai prisidėjo prie Tarptautinio agresijos nusikaltimo persekiojimo centro atsiradimo.

KOORDINACINIS PASITARIMAS VILNIUJE – PAGARBOS LIETUVAI ŽENKLAS

Tarptautinio agresijos nusikaltimo persekiojimo centro kūrimosi, smulkesni praktiniai būsimo bendradarbiavimo su ICPA klausimai bei su tuo susiję JTG narių planai toliau buvo nagrinėjami 2023 m. balandžio 13–14 dienomis Vilniuje įvykusiame koordinaciniame pasitarime.

Viena iš pagrindinių viešai praneštų žinių – JAV Teisingumo departamento delegacijos vadovo Kennetho A. Polite'o pareiškimas apie Teisingumo departamento iniciatyvą paremti Tarptautinio agresijos nusikaltimo persekiojimo centro veiklą ir deleguoti į jį JAV Teisingumo departamento prokurorą.

Genocido nusikaltimų Ukrainoje tyrimui savo kalboje daug dėmesio skyrė ir į Vilnių atvykęs Ukrainos generalinis prokuroras Andriyus Kostinas. Dvi dienas trukusio koordinacinio pasitarimo metu taip pat buvo aptarti šalių atliekami aktualūs ikiteisminiai tyrimai, jų eiga, numatyti tolesni veiksmai ir tyrimų kryptis, aptarti kiti esminiai JTG veiklos sprendimai.

Paminėtina ir tai, kad nors įprastai Eurojustas tokius koordinacinius pasitarimus organizuoja Hagoje, kur yra įsikūrusi agentūros būstinė, šį kartą, pagerbiant jungtinę tyrimo grupę inicijavusią Lietuvą, susitikimą nutarta organizuoti Lietuvos sostinėje.

metu bus palengvintas ir kitų valstybių bei organizacijų, pavyzdžiui, TBT ir ES patariamiosios misijos Ukrainoje, dalyvavimas. ICPA finansuoja Europos Komisijos Užsienio politikos priemonių tarnyba. Susitarimą dėl pradinės finansinio įnašo 8,3 mln. eurų sumos pasirašė EK Užsienio politikos priemonių tarnybos direktorius Peteris Wagneris ir Eurojusto administracijos direktorius Evertas van Walsumas.

6 Hagoje, Nyderlanduose, įsteigto Europolo misija yra padėti savo valstybėms narėms vykdyti visų sunkių formų tarptautinių ir organizuotų nusikaltimų, kibernetinių nusikaltimų ir terorizmo prevenciją, kovoti su šiomis nusikalstamomis veikomis. Europolas taip pat bendradarbiauja su daugeliu ne ES šalių partnerių ir tarptautinių organizacijų.

IŠ SAUGIOS LIETUVOS – Į UKRAINOS REALYBĘ

Darbas JTG, bendrų pozicijų derinimas, strateginiai sprendimai bei konkrečių ikiteisminių tyrimų aptarimas konferencijų, pasitarimų ir susitikimų metu nėra vienintelė Lietuvos prokurorų profesinė pagalba Ukrainai.

Bendradarbiaudamos su Ukrainos generaline prokuratūra Lietuvos prokurorų ir pareigūnų bei ekspertų grupės net kelis kartus vyko į Ukrainą ir kartu su vietos kolegomis dalyvavo jų atliekamuose tyrimo veiksmuose, įvykių vietų apžiūrose.

Grįžę iš šių misijų Lietuvos prokurorai pasakoja apie didžiulį kolegoms tenkanti darbo krūvį, nuovargį, įtampą, priemonių ir įrangos trūkumą, kuri vis dėlto atsveria aukštas profesionalumas ir nepalenkiamas tikėjimas būsima pergale.

Dalindamiesi įspūdžiais apie aplankytas karo nusiaubtas vietas Lietuvos pareigūnai prisimena išgaščio pilnas vietos gyventojų akis, kurios skenuoja į kiemą žengiančius nepažįstamuosius, ir palengvėjimą bei šilumą supratęs, kad tai savi – Ukrainos pareigūnai ir svečiai iš Lietuvos.

Ukrainos žmonių pasitikėjimą, draugiškumą ir dėkingumą Lietuvai atspindi ne tik Lietuvos prokurorams bei pareigūnams itin atvirai ir detalai išpasakojamos skaudžiausios patirtų nusikaltimų aplinkybės, bet ir ne kartą sulauktas nuoširdus jų kvietimas iš toli atvykusius svečius vaišintis. Net jei pasidalinti gali tik subombarduoto namo kieme ant laužo verdamą arbata...

* * *

2022 m. vasario 24 d. visa Lietuvos prokurorų patirtis, sukaupia išaiškinant ir teisme įrodant 1991 m. sausio 13-ąją Lietuvoje įvykdytus karo nusikaltimus, per ilgus šio ikiteisminio tyrimo dešimtmečius patirtos pamokos, įveiktos kliūtys ir iššūkiai, be jokios pagalbos iš šalies, savarankiškai rasti sprendimai ir atsakymai iki tol nepažintoje tarptautinės baudžiamosios teisės srityje įgijo visiškai naują prasmę ir paskatino itin reikšmingą Lietuvos prokuratūros ir visos teisinės bendruomenės misiją – dalintis, telkti, įkvėpti, tapti didelės tarptautinės komandos nariais, garbingai nešančiais lyderystės vėliavą.